

profesionalizacija rada u poljoprivredi

dr mladen stojanov

30

—→ Poljoprivreda i selo predstavljaju složeni »društveni kosmos«, pa je neophodna klasifikacija procesa i pojava u tom kosmosu. Jedna od klasifikacija koja se dosta koristi jeste klasifikacija pojava u poljoprivredi i selu prema postojećoj podeli nauka. U tom se smislu govori o demografskim, ekonomskim, političkim, agronomsko-tehničkim, samoupravnim i sličnim problemima poljoprivrede i sela. Svi su ti problemi međusobno povezani i komplementarni. No, čini se da bi pri tom ipak trebalo utvrditi pojavu koja bi se mogla uzeti kao centralna tačka i sintetički pokazatelj osnovne linije promena u poljoprivredi i selu. Fiksiranje te tačke moglo bi biti od koristi i nauci i praksi.

Polazeći od Marksovog postupka u analizi društva, centralno mesto nesumnjivo ima čovekova praktična proizvodna delatnost, tj. proizvodni rad. To mora da se odnosi i na poljoprivredu, bez obzira na njene brojne specifičnosti. Može se tvrditi da demografske, ekonomske, političke, tehničke i druge analize procesa u poljoprivredi osvetljavaju samo razne aspekte razvoja procesa proizvodnog rada. No stanje proizvodnog rada u poljoprivredi dugo je bilo stanje u kome je proizvodni rad bio univerzalno svaštarenje, a istovremeno i način života. Stoga se čini da promene i procesi u poljoprivredi mogu sintetički da se posmatraju kroz profesionalizaciju toga rada.

*profesionalizacija rada zauzima
centralno mesto u procesima
koji se u poljoprivredi odvijaju*

Profesionalizacija rada u poljoprivredi, kao i u društvu uopšte, izraz je podele rada, u čemu se ogleda razvoj i razvijenost jednoga društva. U profesionalizaciji rada sintetički se povezuju privredno-ekonomski, tehnički, organizacioni, socijalni i drugi faktori.

Nadalje, profesionalizacija razbija autarkičnost seljačke proizvodnje i tradicionalnu zatvorenost seljačkog socijalnog sistema i poljoprivrede, a poljoprivredne proizvođače povezuje u globalno druš-

tvo. To postaje nova dimenzija njihovog društvenog položaja i novi društveni odnos.

U jugoslavenskoj sociološkoj literaturi jedna je strana ovoga procesa izučena u studijama o seljacima-industrijskim radnicima. Međutim, ovaj proces ima i drugo svoje ishodište, a to je transformacija seljaka i seoske sirotinje u poljoprivredne radnike, tj. profesionalizacija proizvodnog rada u poljoprivredi.

Rad u poljoprivredi je specifičan, a zato je i profesionalna diferencijacija unutar toga rada vrlo specifična. Poljoprivredna je proizvodnja jedna od najstarijih ljudskih proizvodnih delatnosti, jer su pre drugih delatnosti ljudi morali da proizvode hranu. Kao proizvodnja ishrane, poljoprivreda je bila delatnost svih ljudi. Tek će sa razvojem poljoprivrede i razvojem društva uopšte poljoprivredni rad postati sastavni deo društvene podele rada. Time će samo jedan deo ljudi ostati poljoprivredni proizvođači, dok će se drugi baviti nepoljoprivrednim poslovima. Međutim ova podela rada još ne čini poljoprivredni rad profesionalnim radom.

Nadalje, u poljoprivrednike se svrstavaju ljudi koji se trajno bave poljoprivrednom proizvodnjom, a trajno bavljenje nekim poslom karakteristika je profesionalnosti. Međutim taj element nije dovoljan da bi se bavljenje određenim poslom smatralo profesijom.

Pod »poljoprivrednikom« se podrazumevaju seljaci koji obrađuju svoj posed, nadničari i sluge, poljoprivredni radnici na velikim posedima, bez obzira na to da li su traktoristi, povrtlari, proizvođači mleka, tovljači svinja, vinogradari i sl. Svi su oni poljoprivredni proizvođači, ali je pitanje da li su samim tim i profesionalni radnici.

Naime, izraz profesija upotrebljava se u dva značenja:

a) profesija kao individualno obeležje označava mesto, ulogu pojedinca u podeli rada. U tom se smislu govori o profesiji kao zanimanju za koje su potrebne kvalifikacije (ponekad i formalno pravo da se određeno zanimanje vrši), veština, trajnost vršenja određenog posla i, najzad, da se od tog posla živi (bar pretežno);

b) profesija se posmatra i kao grupno obeležje: profesija ili zanimanje javlja se i kao društvena skupina koja nastaje neposrednim dejstvom razvoja materijalne proizvodnje. »Jedno zanimanje kao društvena skupina sastoji se od ljudi koji u procesu društvene podele rada vrše istu vrstu rada, odnosno proizvode istu vrstu proizvoda i na isti način.¹⁾

Teorijski nije sporno da profesiju čini skupina ljudi koja obavlja isti posao i na isti način. Međutim ova formulacija primenjena na poljoprivrednike, naročito seljake, stvara teškoće baš u razgraničavanju značenja »ista vrsta rada«, odnosno »ista vrsta proizvoda« i na »isti način«. Za poljoprivrednike kao celinu nije uvek zajednička osobina »ista vrsta proizvoda«, »ista vrsta rada«, a niti »isti način rada«. Na primer, pšenicu proizvodi i seljak koji kosi kosom, i traktorista, i kombajner. Isto je i sa stočarima: proizvođač stoke je i pastir koji tera stoku na ispašu, i zootehničar, i veterinar koji vrši veštačko osemenjavanje stoke. Ovde poslovi nisu isti. Poljo-

privrednim proizvodima je zajedničko to što su namenjeni ishrani, premda ima mnogo poljoprivrednih proizvoda koji ne služe ishrani (pamuk, krzno, cveće i sl.), a ne može im se osporiti da su poljoprivredni. Isto je slučaj i s načinom i vrstom poslova: velik broj poljoprivrednih poslova obavlja se na više načina.

Teškoće u određivanju profesije poljoprivrednika čini i to što profesija nije samo individualno obeležje, već se javlja i kao posebna društvena grupa koja čini deo profesionalne i socijalne strukture društva; poljoprivredni radnici i seljaci kao skupina koja radi i pretežno živi od poljoprivrede, ne čini ni profesionalno ni socijalno homogenu grupu. Sva osnovna obeležja profesionalizacije i profesije nejednako su raspoređena, tj. zastupljena kod pojedinaca i užih skupina vezanih za poljoprivredu.²⁾

Obrazovanje kao osobina profesije vezano je s trajnošću vršenja nekog posla. Prelazak radnika s jednog posla na drugi najčešće je uslovljen prekvalifikacijom, tj. školovanjem i obučavanjem za obavljanje novoga posla.

Sa stanovišta ovih konstatacija postavlja se pitanje da li je poljoprivredni i seljački rad profesionalan (ako to nije u potpunosti — do koje mere je profesionalizovan i kojim kanalima se ostvaruje), te da li se i kako u profesionalizaciji rada u poljoprivredi prelama ju sve proizvodno-tehničke i socioekonomske promene.

tradicionalni porodični model proizvodnje

Poljoprivredna proizvodnja je raznovrsna i obuhvata mnoštvo poslova. O njoj se zato mora govoriti kao o jednoj proizvodnoj delatnosti, jer je poljoprivreda vrsta proizvodnje (kao npr. rudarstvo, industrija), a ne vrsta proizvodnog rada. Zato analiza profesionalizacije poljoprivrednog rada treba da ispita da li se unutar nje kao proizvodne delatnosti obrazuju takve radne uloge koje imaju obeležje profesije.

Ispitivanje karaktera poljoprivrednog rada nije moguće bez analize seljačkog tipa proizvodnje. Ovaj tip proizvodnje u poljoprivredi je bio dominantan, a i danas je vrlo rasprostranjen.

Poljoprivredni rad seljaka ima porodični karakter i predstavlja skup aktivnosti u okviru porodice. Skup delatnosti koje se obavljaju u porodici — gazdinstvu razlikuje se od delatnosti u radionici ili preduzeću, iako porodica — gazdinstvo po mnogo čemu liči na preduzeće. Preduzeće i gazdinstvo su slični po tome što jednako predstavljaju relativno zaokruženo mesto proizvodnog rada. Međutim preduzeće i gazdinstvo se razlikuju po tome što se na gazdinstvu, zahvaljujući posedu (svojini), obavlja proizvodni rad porodičnog karaktera koji ima svoje specifičnosti. Porodični karakter rada odlikuje: specifična, porodična podela rada i specifično »profesionalno napredovanje u službi«, autonomija gazdinstva i porodice, proizvodnja »za sebe« a ne za tržište, tj. proizvodno svaštenje i, najzad, trošenje proste fizičke radne snage i odsustvo profesionalnog obrazovanja.

Ove osobine poljoprivrednog rada su međusobno povezane i uslovljene: teško je izdvojiti onu koja je važnija od one koja je manje važna. Porodični karakter rada je moguć zahvaljujući posedovanju, a s tim je povezan i obim rada, i svaštarenje, i autonomija, koji su međusobno kompletirani. Ovakva veza među ovim osobinama stvara bazu specifičnom seoskom životu koji, u svojoj sveukupnoj povezanosti, stvara celovit sistem seoskog života u kome je rad i profesija (izvor i osnova egzistencije) i stil i način života. Ovakav »sistem života« je posledica načina rada i proizvodnje, ali se i ovakav način proizvodnje reprodukuje iz načina života; način rada i način proizvodnje se uzajamno reprodukuju, pa samo promenom jednoga može da se menja i drugo.

Seljački rad je univerzalan i svaštarski. Podela rada je porodičnog karaktera, pa je i položaj koji pojedinac zauzima više određen položajem u porodici nego položajem u radu, a time je određeno i učešće u raspodeli i raspolaganju rezultatima rada.

Čvrsto je određeno šta koji član seoske porodice treba da radi: tačno se »zna« koji su poslovi muški, a koji ženski, zna se šta rade starci, a šta deca; »gazdi« čak ne dolikuje da obavlja poslove koji pripadaju i drugim članovima porodice, (npr. ne dolikuje mu da obavlja proizvodne radove koje uobičajeno vrše žene ili deca).

»Porodični karakter rada ne svodi se samo i jedino na to da porodica posluje zajednički, nego je određen znatno dublje — organizacijom rada. Da bismo predočili konsekvence koje porodični karakter rada ima za društvenu karakteristiku profesije poljoprivrednika, možemo kao primer navesti da je to profesija u kojoj samostalna pozicija u profesiji traži zasnivanje samostalne porodice ili zauzimanje mesta glave porodice — dakle, lično napredovanje nije povezano za postizanje npr. određenih kvalifikacija, nego proizlazi iz promene odnosa u porodici. Navedeni primer veže se sa zapažanjem da put do profesije poljoprivrednika ne vodi preko škole učenika u privredi, nego preko vaspitanja u porodici i čina zasnivanja sopstvene porodice. Zbog toga je zasnivanje posebne porodice istovremeno zasnivanje posebnog gazdinstva, ili preuzimanje gazdinstva od roditelja.«³⁾

Dakle, posed predstavlja zaostali organizacioni model proizvodnje, bitnu osobenost za društveni i »profesionalni« položaj poljoprivrednika.

Teškoće u sticanju osobina profesionalnosti poljoprivrednog rada vezane su sa posedom. Poljoprivrednik (zemljoradnik, seljak) živi od rada u poljoprivredi, ali je uslov obavljanja toga rada porodični

2) Profesiju (zanimanje, zvanje) kao *individualno* obeležje čine sledeći elementi: vršenje određenog istog ili sličnog posla na isti ili sličan način; relativna trajnost u vršenju istog posla; profesionalno obrazovanje (posedovanje određenog fonda znanja i veština kao osnove uspešnog bavljenja datim poslom; pribavljanje sredstava za život, ili njihovog pretežnog dela ako dati posao nije jedini. Za ovaj je poslednji element značajno istaći da je karakteristika profesionalizovanog posla »rad za drugoga«, tj. rad kojim se ne zadovoljavaju vlastite potrebe radnika. Ovo je obeležje profesije vezano za činjenicu da se profesionalizacija ostvaruje u visokorazvijenoj podeli rada, u kojoj se proizvodi radi razmene. No profesija kao grupno obeležje, odnosi se na kategoriju lica koja su profesionalno bliska (imaju sve ili neke elemente koji čine obeležja profesije u individualnom smislu), pa čine relativno homogenu socijalnu grupu, s određenim položajem u društvu (profesionalnu solidarnost, svest, stil života i sl.).

3) Bogusław Galeski: *Chłopi i zawód Rolnika*, Warszawa, 1963. str. 48.

posed. Zato je vrlo rasprostranjeno stanje u kome »profesionalno napredovanje« nije vezano za školsku spremu, kvalifikaciju i sl., nego za povećanje poseda. Kategorija profesionalnog ugleda ovde ima specifično značenje: »dobar poljoprivrednik« najčešće znači dobar gazda, s velikim ili većim posedom, tj. »dobar poljoprivrednik« znači bogatiji seljak; posedovanje je u ovakvim uslovima nužan i neophodan uslov za pripadanje »profesiji« poljoprivrednika.

Poljoprivrednik živi od rada u poljoprivredi. Međutim taj je rad po obliku toliko širok i raznovrstan da ga možemo smatrati univerzalnim svaštarenjem. Seljak obavlja radove koji su deo delatnosti i drugih profesionalnih grupa. Kao posednik mnogih i raznovrsnih sredstava za proizvodnju, poljoprivrednik je istovremeno i proizvođač i trgovac, preduzimač i rukovodilac, »organizator« i izvršilac. Ove delatnosti se donekle diferenciraju u specifičnom kolektivu, gazdinstvu — porodici (porodična podela rada), pa je pitanje da li ih sve možemo uzeti za profesije, tim pre što sve to ima širi aspekt. Nesumnjivo je da poljoprivrednik mora ne samo obrađivati zemlju i odgajati stoku (a već i taj obim poslova obuhvata mnoge specijalnosti), nego po potrebi mora da bude, i tesar, i zidar, i kolar, i mehaničar, sarač itd. dok seoska domaćica, pored proizvodno-poljoprivrednih radova koji joj pripadaju u podeli rada unutar porodice, još uvek obavlja (ili je sve donedavno obavljala) takve radove kao što su prerada proizvoda, pečenje hleba, izrada platna i tkanina itd. Vršeci radove koji su odavno postali baza postojanju drugih, profesionalnih grupa, poljoprivrednik naravno ne može da ima stručnu spremu koja je za svaku od njih neophodna. On izvršava poslove koji pripadaju mnogim profesijama, ali je u svakoj od njih diletant; on obavlja svoj posao na istom principu na kome i stanovnik grada koji preduzima sitne opravke u svojoj kući, ili obrađuje baštensku parcelu, ali s tom razlikom što stanovnik grada na tu profesionalnu svestranost nije prinuđen, već se njome bavi kao hobiem, dok je poljoprivrednika trajna nužna pri nudila na takvo svaštarenje.

»Bitno je ipak to da bez posebne stručne pripreme poljoprivrednik vrši i radove čisto poljoprivredne, kao što su npr. oranje, vršidba, tov itd., mada treba konstatovati da su i oni postali odavno baza postojanju mnogih profesija u velikim i specijalizovanim poljoprivrednim gazdinstvima i preduzećima. Osnovica ove profesionalne mnogostranosti, a ujedno i profesionalnog diletantizma, izuzetna je diferencijacija delatnosti koje stvaraju celinu u okviru domaćinstva kao poljoprivrednog preduzeća. Poljoprivredna porodica proizvodi dobra (robu) za druge, brinući se pri tom za dobijanje i pripremu predmeta koji zadovoljavaju i njene neposredne potrebe.«⁴¹

Posebno obeležje ovakvog poljoprivrednog rada jeste trošenje fizičke radne snage; u tom pogledu seljakov je rad sličan nekvalifikovanom radu. Zato je rad i život seljaka autonoman i predstavlja slabljenje njegove veze sa društvom; ovakav je rad u stvari samodovoljan, tj. autarkičan je.

Iz raznovrsnosti, svestranosti, univerzalnog svaštarenja i zatvorenosti poljoprivrednog rada proizlazi i njegova autonomija. Ova osobina poljoprivrednog rada vezana je i za proizvodnju dobara kojima se zadovoljavaju neposredne potrebe u domaćinstvu. Znatna autonomija rada poljoprivrednika proizlazi odatle što su rezultati njegovog rada proizvodi koji služe zadovoljavanju neposrednih potreba proizvođača. Nijedna druga profesija ne namenjuje proizvode

svoga rada za sopstvene potrebe svojih izvršilaca, ili to čini samo u minimalnom obimu. Svaka profesija dakle zahteva odnos prema društvu: ako ne može da bude vršena za račun drugih, onda ili uopšte ne može da bude vršena, ili nema smisla da se obavlja; izuzetak je samo profesija poljoprivrednika.

»Zbog toga što su plodovi poljoprivrednog rada proizvodi neophodni za održanje čoveka, a u najelementarnijem obimu i dovoljni za taj cilj, rad poljoprivrednika je neophodan uslov za održanje društva, dok postojanje društva nije u istom stepenu neophodan uslov za održanje poljoprivrednika.«⁵⁾

Ovakav poljoprivrednik (seljak) dovoljan je sam sebi, i zato je izolovan od društva. Njegov položaj nije određen prevelikom zavisnošću o društvu, nego prevelikom nezavisnošću od društva.

Promene u savremenoj seoskoj porodici pre svega razaraju porodični karakter rada: smanjuje se autonomija porodičnog rada i života, sužava se njeno proizvodno svaštarenje, a time se menja veza i odnos seljaka (seljačke porodice) i društva. Autonoman i autarkičan položaj seljaka omogućavao je održavanje i reprodukciju porodične svojine. U analizi osobine porodičnog, neprofesionalnog karaktera seoskog rada vidna je zavisnost i međusobna povezanost tih osobina. One zajedno čine specifičnost seoskog života uopšte. U društvenoj podeli rada relativna autonomija seljaka i njegove porodice najviše je omogućena privatnim posedom.

Ovde treba konstatovati da iako je seljačko društvo najstarije i najtrajnije, ipak nema dovoljno istorijske građe za potpuniju rekonstrukciju seljačkog života i rada. Na osnovu poznatih činjenica može se govoriti o jednosmernoj transformaciji organizacije rada u društvu. *»Ta transformacija ide od modela porodice do profesije, tj. od društva koje je odumirući tip rada porodice, koja proizvodi sve što joj je neophodno, do društva u kome svako obavlja svoj rad za druge i zahvaljujući tom radu može da zadovolji i sopstvene potrebe.«⁶⁾*

Govoreći o raspadanju ovoga modela društvenog života, Marks u *Osamnaestom Brimeru Luja Bonaparte* kaže da je svaka pojedina seoska porodica skoro samodovoljna, ona sama neposredno proizvodi veći deo onoga što troši, dakle ona sama prisvaja sredstva za život kroz razmenu s prirodom, a ne kroz odnose s društvom.⁷⁾

Opisujući ovaj proces u Francuskoj Marks kaže: *»Parcela, seljak i porodica, pored njih druga parcela, drugi seljak i druga porodica. Gomila toga predstavlja selo; a gomila sela je departman. Na taj način osnovna masa francuskog naroda stvara se kroz obično davanje istovrsnih veličina...«⁸⁾*

4) Isto, str. 54.

5) Boguslaw Galeski: *Sociologija Wsi*, Warszawa, 1966, str. 42.

6) Isto, str. 51.

7) Karl Marks: *Osamnaesti Brimer Luja Bonaparte*, Beograd, 1949, str. 112 (Biblioteka Marksi-zam—lenjinizam).

8) Isto, str. 114.

*preobražaj tradicionalnog
porodičnog modela proizvodnje*

Promene u savremenoj seoskoj porodici razaraju porodični karakter rada. Sužava se njeno proizvodno svaštarenje, smanjuje se autonomija rada i života. Zemlja i živi rad više nisu jedini uslovi proizvodnje; to bitno menja vezu seljaka sa društvom.

Porodični model proizvodnje nije samo oblik proizvodnje u prošlosti. Porodica seljaka čini osnovnu jedinicu proizvodnje i u savremenim uslovima. Savremena se porodica od porodičnog modela prošlosti razlikuje po tome što se unutar nje same danas vrši dublja podela rada, a time se ona kao zaokružena proizvodna jedinica raspada i ukiapa u širu društvenu podelu rada. Ovaj preobražaj porodice praćen je procesom profesionalizacije poljoprivrednog rada, a istovremeno i diferencijacijom poslova.

Porodični model proizvodnje i dalje dominira u selu, mada je obim zavisnosti između rada poljoprivrednika i društva sve veći. Diferencijaciju i međuzavisnost produbljuje baš društvena podela rada i složena profesionalna struktura društva. Iz rada poljoprivredne porodice izdvajaju se posebne skupine delatnosti koje čine bazu za postojanje posebnih oblasti rada, diferencirajući se i dalje zajedno s rastom potreba, razvojem proizvodnje i stvaranjem posebnih institucija, a pre svega zajedno s deagrarizacijom i razvojem gradskih zajednica. Povezivanje poljoprivredne delatnosti sa širom društvenom zajednicom nameće radnu i profesionalnu diferencijaciju unutar same seoske porodice. Raniji sveobuhvatniji i univerzalni rad seljaka, čiji je osnovni radni i organizacioni okvir bila seoska porodica, naglo se diferencira i sužava. Pored seoske porodice — kao osnovne ekonomske i socijalne institucije — nastaje niz posebnih institucija u selu, a određenu podelu rada seoska porodica »deli« i sa institucionalizovanim radom u gradu. Obim delatnosti što je obavljaju poljoprivredne porodice se dakle smanjuje. Porodica se preobražava u samo jedan od elemenata društvene organizacije rada, zadržavajući u sebi izrazitu specifičnost kao skup takvih delatnosti koje su ostale u domenu rada porodica. Diferencijacija i sužavanje delatnosti seoske porodice vrši se spontano. Međutim, u toj spontanosti ima određene pravilnosti koja proizlazi iz samog karaktera modernizacije poljoprivrednog rada.

Iz okvira porodičnog rada ispali su poslovi kao što je podizanje građevinskih objekata, pravljenje kola, sprava i oruđa za rad, pravljenje obuće, odeće, nameštaja, prerada nekih proizvoda i sl. Ali profesionalnu diferencijaciju i opet zaustavlja porodični posed. Tako se u porodica sa malim i srednjim posedom (takvih je u Jugoslaviji najviše) teško razdvajaju ratarstvo i stočarstvo, jer se te dve delatnosti uzajamno upotpunjavaju (velik deo ratarskih proizvoda ili nusproizvoda seljak ne može da upotrebi bolje nego kad ih upotrebljava za ishranu stoke, zatim zahtevi plodoređa, spasavanje od rizika, zapošljavanje radne snage, što je seoskoj porodici fiksni trošak, i sl.).

Razvoj društvene podele rada i modernizacija proizvodnje na jednoj strani pritiskuju poljoprivrednike da profesionalizuju svoj proizvodni rad, dok ih s druge strane privatni posed i porodični tip proizvodnje zadržavaju u toj profesionalizaciji. Dakle, profesija poljoprivrednika ulazi u »spisak profesija« specifičnim putem, »... ne kroz izdvajanje iz širokog obima delatnosti porodice, nego kroz

ograničavanje *toga obima činjenicom da su se druge delatnosti izdvojile (podvukao M. S.). Naravno, delatnosti od kojih se sastoji rad poljoprivrednika ne ostaju bez promene; i u ovoj se oblasti kao i u drugima takođe radi o razvoju. Promene ovde teku sporije i duboko su povezane s celokupnošću preobražaja seoskog života.*⁹⁾

Teškoća da se empirijski odredi i definiše profesija poljoprivrednika je očigledna. Pri tome treba istaći da sam proces profesionalizacije sadrži u sebi gradaciju, tj. potrebu utvrđivanja stepena do kojeg je proces profesionalizacije ostvaren.

Naziv »profesija« se upotrebljava i zato da bi se odredilo postojanje i funkcionisanje elemenata organizacije rada. S profesionalizacijom se uporedo vrši uspostavljanje organizacije rada u kojoj se profesionalna delatnost obavlja, odnosno vrši se institucionalizacija okvira profesionalnog rada. Zato sve dok se proizvodnja odvija u okviru seoske porodice, profesionalizacija ne može da postane potpuna, i obratno — ukoliko proizvodnja više izlazi iz okvira seoske porodice, utoliko je mogućnost profesionalizacije veća.

Danas gotovo nema seljaka koji svoje potrebe zadovoljava proizvodima sopstvenog rada (takvi se susreću samo u nerazvijenim krajevima, a i to sve manje). Doduše tradicionalni porodični model proizvodnje nije nestao, ali se on korenito izmenio. Seoska je porodica sve manje organizacioni oblik proizvodnje, a sve više se pretvara u radno mesto, a to nije isto. To pretvaranje seljačke porodice od organizacionog okvira proizvodnje u radno mesto znači da se proizvodnja odvija organizaciono van porodice. Ovo se ne odnosi samo na seljačke porodice koje su stupile u trajne i čvrste kooperativne odnose sa zadrugama i krupnim društvenim gazdinstvima nego i na sve seljačke porodice koje proizvode moderno i za tržište. To još nije potpuna profesionalizacija kakvu srećemo na krupnim poljoprivrednim gazdinstvima gde je moguće da neko bude samo traktorista, kombajner, kalemar, tovljač, mužač i sl.; u seljačkom tipu proizvodnje to još nije moguće, ali je sužavanje poslova i seljačka specijalizacija očigledna.

Profesionalizacija rada u poljoprivredi ima danas svoj razvoj: sve se više razvija i produbljuje, i sve je složenija mreža društvene podele rada. Procesi profesionalizacije nastaju i razvijaju se u mnogim područjima, a profesionalizacija poljoprivrednog rada karakteristična je crta našega vremena. Profesionalni model predstavlja moderna radna organizacija, a ne porodica.

Porastom broja profesija raste i oblikuje se odgovarajuća organizacija rada. Pri tome se porodični model organizacije rada javlja kao neadekvatan za profesionalnu podelu rada. Zato je tendencija razlaganja seoske porodice kao institucije i organizacije proizvodnog rada — nužna i zakonita.

Profesionalna podela rada vrši se uz stalnu institucionalizaciju profesionalnih delatnosti. Tradicionalni sveobuhvatni i univerzalni rad seoske porodice dobija nove oblike i sadržaje, čiji bitan element čini sužavanje rada unutar porodice i preuzimanje mnogih poslova koje su ranije obavljale osobe uklopljene u određene in-

stitucionalne oblike organizacije rada. U seoskoj se sredini ta institucionalizacija obavlja kao trajno vršenje obrazovnih, vaspitnih, zdravstvenih i drugih delatnosti u okviru škola, ustanova za decu, domova kulture, zdravstvenih stanica, uslužnih radionica, prodavonica i sl.

Ako se proizvodni rad seljaka posmatra sa stanovišta obeležja profesije, mogu se utvrditi sledeće dve značajke.

1. U smislu profesije kao individualnog obeležja, seljački proizvodni rad je delimično profesionalizovan. No njegov rad ne odlikuju sva obeležja profesije u dovoljnoj meri:

a) u svome proizvodnom radu seljak još ne obavlja »iste i slične« poslove i na »isti« i »sličan« način. Njegov se rad znatno suzio u odnosu na ranije univerzalno svaštarenje, ali još uvek nije postao dovoljno uzak i specijalizovan da bi se mogao smatrati profesionalnim;

b) u odnosu na trajnost, rad seljaka takođe nije do kraja profesionalan. Trajnost rada kao osobina profesije izostaje iz seljačke proizvodnje zbog ograničenog poseda i sezonskog karaktera poljoprivrednog rada. U prekidu »trajnosti« seljak često obavlja neki nepoljoprivredni posao ili ostaje van radne aktivnosti;

c) velikom broju seljaka poljoprivredni je rad jedini izvor egzistencije. Samo jedan deo seljaka (tzv. mešovita domaćinstva, seljaci — polutani)¹⁰⁾ ostvaruje prihode i izvan poljoprivredne delatnosti. Međutim, konstatacija da velik broj seljaka živi isključivo od rada u poljoprivredi, nije dovoljna da bi se seljakov rad uzeo za profesiju. Isključivo od poljoprivrede živi i seljak koji proizvodi »za druge«, tj. za razmenu (tzv. robni proizvođač), i autarkični proizvođač — svaštar, a ovaj poslednji je primer odsustva profesionalnosti;

d) velik broj seljaka nema formalnog profesionalnog obrazovanja za obavljanje svoga posla. Međutim, seljaci nisu bez obrazovanja i znanja. Njihovo obrazovanje nije visoko, ali je široko, a sticano je u odgovarajućim institucijama, a u velikoj je meri i »iskustvenog porekla«. Današnji seljaci moraju da znaju rukovati traktorom, mašinama i hemijskim sredstvima;

e) poljoprivredni rad seljaka je još uvek porodičnog karaktera i nije dovoljno institucionalizovan u odgovarajućim organizacijama rada. Zato je i podela rada delimično porodičnog, a delimično profesionalnog karaktera.

Dakle, poljoprivredni rad seljaka nema sva obeležja koja bi ga činila profesionalnim. Međutim, on ipak zalazi u proces profesionalizacije, i već je danas bitno različitiji od proizvodnog rada autarkičnog, »univerzalnog staštara«. Ma koliko da je proizvodni rad u poljoprivredi specifičan, realno je očekivati da će seljak morati da specijalizuje i profesionalizuje svoj rad, ili će morati da napusti poljoprivredu.

2. Budući da seljački proizvodni rad nije do kraja profesionalizovan, nije moguće precizno utvrditi njegove socioprofesionalne osobine. Njegov proizvodni rad i društveni položaj još uvek su uslovljeni veličinom poseda i stepenom proizvodne specijalizacije. Proizvodni rad seljaka je tek u procesu profesionalizacije, pa oni i nisu konstituisani kao posebna profesionalna društvena kategorija.

Za profesionalizaciju poljoprivrednog rada u Jugoslaviji poseban značaj imaju zemljoradničke zadruge i društvena poljoprivredna gazdinstva. Njihova je uloga u profesionalizaciji dvostruka: *prvo*, u njima se ostvaruje potpunija podela rada, tj. proizvodnju u njima obavljaju razni »profili« profesionalnih poljoprivrednih radnika; *drugo*, ove organizacije stupaju u kooperativne odnose sa seljacima, pa obavljajući značajan deo radova na samom seljačkom posedu, dalje sužavaju i do izvesne mere specijalizuju proizvodni rad seljaka i njegove porodice, približavajući ga time profesionalnom radu. Velika gazdinstva moraju postati organizaciona forma za profesionalizovani rad u poljoprivredi.

S profesionalizacijom rada čvrsto je povezano razgrađivanje tradicionalne seoske porodice kao ekonomske organizacije. Da bi rad postao profesionalizovan, neophodno je izgraditi organizacioni model u kome bi profesionalna podela rada bila moguća. Prema tome u tom bi svetlu trebalo posmatrati aktuelna opredeljenja u odnosu na dalji razvoj poljoprivrede.

Da bi se to postiglo potrebno je, *prvo*, orijentirati se na povećanje produktivnosti rada putem unošenja sve veće mehanizacije u proizvodnju. U skladu s političkom orijentacijom i postignutim stanjem u poljoprivrednoj proizvodnji veći se broj tvornica orijentisao na sitnu mehanizaciju namenjenu seljačkoj proizvodnji. Proizvodi se više tipova malih traktora i priključnih mašina za obradu sitnih parcela, što je u ovoj fazi nesumnjivo unapredilo proizvodnju sa seljačkim gazdinstvima. Međutim seljačka proizvodnja još nije (i verovatno dugo neće biti) malokulturna i do kraja specijalizovana. A sve dok seljak proizvodi na svom posedu pšenicu, kukuruz, repu, suncokret i sl., on mora pored traktora nabaviti i priključne mašine za sve ove kulture. To znači da on mora imati sve što i veliko poljoprivredno gazdinstvo — samo u minijaturi.

Naravno, to nema realnu ekonomsku osnovu. Korišćenje takve mašinske opreme teško može da bude ekonomično. Zato je udruživanje seljaka i njihovo povezivanje s krupnim gazdinstvima ekonomski uslov daljeg razvitka i prosperiteta.

Zamena živog ljudskog rada mašinskim radom uslov je napretka proizvodnje, ali je i tesno povezano sa specijalizacijom i profesionalizacijom. Profesionalni rad se može ostvariti samo u odgovarajućim organizacionim okvirima, a ne u okviru »porodičnog preduzeća«, makar ono bilo i opremljeno najmodernijom mehanizacijom.

Najzad, jasno je da se i na dostignutom stepenu profesionalizacije rada u poljoprivredi izvršila značajna redukcija živoga rada, i da je zamenjen minulim radom u obliku energije, mašina, hemijskih sredstava i sl. To je nužan sastavni deo profesionalizacije rada, što nužno mora da utiče i na promenu položaja poljoprivrednika, tj. seljaka.

Ako u vrednosti jedinice poljoprivrednog proizvoda energija, mašine i hemijska sredstva učestvuju sa 60%, ona će nužno menjati i tradicionalna shvatanja o položaju seljaka i seljačkom i agrarnom pitanju. Položaj poljoprivrednika i seljaka nije više pitanje odnosa prema njegovom živom radu (njegovo učešće je sve ma-

nje); cena poljoprivrednih proizvoda sve manje zavisi o ceni seljakovog živog rada, a sve više o uslovima pod kojima se također proizvodi veštačko đubrivo, traktori, mašine, nafta i sl. Zato profesionalizacijom rada seljačko i agrarno pitanje sve više postaje opštedruštveno pitanje.

Profesionalizacija seljačkog rada još nije potpuno izvršena. Ali i delimična profesionalizacija pokazuje da ona u sebi sadrži ekonomske, proizvodno-tehničke, organizacione, kulturne i socijalne činioce promena u poljoprivredi i selu.

Professionalization of Labour in Agriculture

Summary

Occupying central position in the processes of contemporary transformation of agriculture and village in Yugoslavia, professionalization of labour in the individual sector of agriculture has been taken as a starting point of the article. Professionalization of labour is the expression of social division of labour demonstrating the development of a society as well. Namely, economic, technical, organizing, social and other elements of social development are being synthetically connected in professionalization. Furthermore, professionalization of labour breaks the autarky of farming changing traditionally closed rural social system and integrating farmers (individual agricultural workers) into global society.

Agricultural labour is a specific one; consequently its professionalization is specific as well. The author emphasizes a necessity of transformation in the traditional model of production explaining the characteristics of that traditional family model of production on a small family (as a rule) farm. Braking up of a traditional rural family as an economic unit in a society is closely connected with professionalization of labour. In order to transform labour into a professionalized one it is necessary to build the model of organization in which a professional division of labour could be possible, potentially realized. In order to achieve that it is necessary to increase the productivity of labour by means of greater mechanization in agriculture. Namely, substitution of human labour by machines is a condition for the progress of production and at the same

Профессионализация труда в сельском хозяйстве

Резюме

Исходная точка автора в этой работе состоится в том положении, что профессионализация труда в секторе единоличников является центральным процессом современного преобразования сельского хозяйства и села. Профессионализация труда является выражением общественного разделения труда и указателем развития какого нибудь общества вообще. Другими словами, в профессионализации труда синтетизируются промышленно-экономические, технические, организационные, социальные и другие элементы общественного развития. Далее, профессионализация труда разбивает автаркию сельского производства, разрушает традиционную замкнутость сельской социальной системы а (единоличных сельских собственников) крестьян, включает в общество взято в целом.

Труд в сельском хозяйстве специфичен, а поэтому и его профессионализация тоже специфична. Обосновывая характеристики традиционной семейной модели производства на семейном (как правило) мелком хозяйстве, автор подчеркивает необходимость преобразования этой традиционной модели производства. С профессионализацией труда крепко связана перестройка традиционной крестьянской семьи, как экономической единицы общества. Для того что бы труд стал профессионализированным, необходимо предпринять организационную модель в которой бы профессиональное разделение труда было, возможно, значит и потенциально осуществимо. Для достижения этого нужно оръен- достижения этого нужно оръен-

time it is closely connected with specialization and professionalization in the individual sector of agriculture.

Professionalization of farm labour in Yugoslavia has not yet been completely carried out. But even the existing partial professionalization shows that the status of an individual agricultural worker and farmer is not the matter of relationship to his labour anymore, but it is an industrial, generally social and economic question. ●

Translated by Biserka Cesarec

тироваться на бвеличение производительности труда путем как можно большего использования механизации в сельском хозяйстве. Следовательно, замещение живого человеческого труда машинным трудом является условием прогресса производства, а одновременно узко связано со специализацией и профессионализацией в индивидуальном секторе сельского хозяйства.

У нас пока профессионализация труда осуществлена не в полностью. Но, и существующая частичная профессионализация уже показывает что положение крестьянина и сельскохозяйственного единоличника больше не является предметом отношения к его живому (физическому) труду, а индустриальным, общественным и экономическим вопросом. ■